

— А ти, Параско, що так стала?— гукнула на ню пані.— Одурила, чи що? Посвіти, щоб ми могли вилізти¹⁾). Вилазьте, пане Борис, а уважно, щоб там де на камінь ногу не звихнули.

Борис легко вискочив з брички.

— А тепер подайте міні руку!— сказала пані.

Борис подав їй руку. Вона взяла її, стиснула якось так украдкою мов молоді панночки при пташку стискають тим паничам, котрі їм подобались, і за тим легко, еластично скочила з брички на камінь.

— Пан дома?— запитала вона Параски,

— А деж би, дома. Чекали, чекали на паннуньцю, а далі кажуть до мене. Е, кажуть, Параско, мабуть наша паннуньця десь там і заночує в гостині, а міні ту годі голодувати та на ню чекати. Давай їсти, що там маєш. Іно я наклала в тарілку пирогів і взялась сметану збирати, аж і паннуньця надіхали.

— Ну, добре, добре! В сам час, будемо вечеряти всі разом.

— Ба, а то, проше паннуньці, хто такий?— спитала Параска, показуючи на Бориса.

— Дурна ти, стара! Хіба не бачиш, що гість?

— Гість? Ба, та такий молодий?

— Ха, ха, ха! Ба, щож, то гість не може бути молодий?

— Або я знаю. Але я ту ще молодих не видала. А може то...? І стара моргнула притім своїми сивими, мохнатими бровами на „паннуньцю“, але та махнула на неї рукою і сказала якось прикро:

— Ну, стара! Що ти собі дозволяєш? За пан брат зо мною хочеш, чи що? Чи бач єї, вона ту буде моргати до мене! Марш до кухні і знай своє діло!

Стара завстидалась троха і пішла, по дорозі все таки підморгуючи та шепчучи щось без голосу зів'ялими, посинілими губами.

— Ходім, пане Борисе!— сказала пані Магонська.— Дайте міні руку, я вас проведу.

І обережливо ступаючи по нерівно кладених плитах, обоє вийшли на ганок. Раз чи два рази пані Магонська ступила не добре і пошпоталась на камінь, в таких разях вона дужше спиралася на Борисове рамя, щоб не стратити рівноваги. А йдучи на ганок горі дерев'яними, стародавніми сходами, вона ще раз ступила фальшиво і справді стравила рівновагу. Ахнула, захиталася і цілою верхною частию тіла налягла на Борисове плече. Єї лице прихилилося близесенько до Борисового, єї капелюх скинув у него крисатий капелюх з голови, а єї повні, круглі груди міцно притислись до Борисового боку. Вона почула, як під тим дотиком у Бориса по цілім тілі перейшла легка судорога і нічого не сказала, тільки всміхнулася!

— Ну, спасибі вам,— сказала вона, коли вийшли на ганок,— спасибі, що провели. А сильні ви! І як певно ступаєте, хоч і по незнакомім місці! Ну, але тепер я вас поведу. Прошу за мною!

В покою, що служив і їдальнею і канцелярією і спальнею пана Ремби, стояв уже накритий круглий стіл. Посеред стола стояла лямпя. До стола приставлені були два крісла. На комоді стояла купа тарелів, а перед паном Рембою фляшка якоїсь червоної горілки і порожня

¹⁾ В рукоп. „вилізли“

чарка. Пан Ремба сидів на кріслі, очевидно ждучи більш на вечерю, ніж на доньку, бо плямавав обвислими губами і держав в руці вилку, хоч тарілки ще були порожні.

— Добрий вечір, татку! — скрикнула дуже голосно пані Магоньська, входячи до покою і наближаючись до батька, щоб поцілувати его в руку.— А от я таткові й гостя привезла: пан Борис Граб, медик, доктор!

Борис мовчки уклонився. Старий довгу хвилю поглядав на него, плямаючи губами, немов старався розсмакувати сю новину, а в кінці сказав до дочки:

— А відки?

— Від Трацких. А родом не знаю відки.

— Від Старого Міста,— сказав Борис, намагаючись також говорити голосно, щоб і старий вчув.

— Ну, сідайте, будемо вечеряти,— сказав старий і сів. Пані Магоньська метнулась по покою і поставила для Бориса крісло праворуч себе, близесенько. Поставила й тарілки, поклала ложку, вилку і ніж, а все те так швидко, справно та легенько, мов бог-зна яка обережлива молода хозяйка. Параска внесла вечерю. Старий Ремба, скоро тільки побачив полумисок на столі, забув, бачилось, про все проче на світі крім їди, не глянув ні на кого, не зупинявся, тільки плямавав та сербав та жовав своїми беззубими яснами¹⁾ та ковтав, протягаючи довгу, тонку шию мов індик, котрого напихають ячмінними галушками. І дочка ані крихітки не займалася батьком, немов і не сидів він обіч неї; за то припадала коло Бориса і usługувала ему, мов романтичний кавалер дамі. Сама вибирала що найкрасші кусники і клала ему на тарілку, сама налила ему склянку води, добула малинових конфітур, а притім не переставала припрошувати та приговорювати та присолоджувати своїми чарівними усміхами.

— Ні, пане Борисе,— сказала вона під кінець вечері,— сама не знаю, що зо мною дієся. Але коли оттак бачу вас в моім домі, при моім столі, то так якось міні здаєся, немов вертають мої найкрасші дівочі часи і всякі золоті надії та тривоги та бажання. Так от, немов я вибираюся на перший балъ. Ви любите бувати на балях?

— Може б і любив, коли б умів танцювати.

— Як то, не вмієте танцювати? скрикнула пані.

— Хоч і як міні встидно, але мушу признатися, що не вмію. Ви-ж знаєте, пані, що я те тільки і вмію, чого навчив мене ваш покійний муж. А танців він мене не навчив.

— Що за шкода! А я думала, що ви танцюєте!

— Чим же шкода! Я думаю, що для мене воно й ліпше.

— А то чому? Адже ж лікарі говорять, що танці навіть для здоровля дуже користні — рух...

— Так то, так. Користні, кому користні, а для мене може були б і некористні. Може б я надто пристрасно їх полюбив, часу б багато тратив, або що. А так ліпше.

— О, о, о! Який пристрасний! — сказала пані Магонська.— Хто б подумав, що й справді так, як би вас не знав близше.

¹⁾ В рукоп. ясними.

— Що - ж, прошу пані, — не штука чоловікові бути розумним, розважливим і уміркованим, коли без сильних покус живе. А коли б моє життя пішло було іншою течією, то хто знає, який би я вийшов. І танці по моєму тож свого рода покуса: при танцях всякі знакомства заводиш, кров розгрівається, ну, розумієсь, і розум затемнюєсь. Бог з ними!

— Чи бач, який законник строгий, який камедула! — скрикнула пані. — Ну, ну, знаємо ми вас, святих та божих! — І погрозила йому пальцем.

В тій хвили пан Ремба, попоївши, встав, перехрестився, позіхнув і обертаючись до доньки сказав:

— А що, пора спати?

— Пора, татку, пора! — сказала вона. — Параско, іди постели панові. Нехай татко роздягаються! А ви, пане Борисе, також уже спати хочете?

— Що ж, хотіти не дуже хочу, — сказав Борис, — але все таки втомлений.

— Звісно, звісно! Ну, ходіть же за мною сюди, до другого покою, нехай тут татко роздягаєся. А я вам тимчасом постелю в сальоніку. Там вам добре буде, і спокійно, і не жарко і вигідно.

І вона метнулася до комоди виймати простирала та ковдру. Борис тим часом вийшов до другого покою, а відси на ганок. Ніч була ясна, небо повне зізд. Вода шуміла круг дому, мов клекочучий в казані кіпйоток. Здалека крізь той клекіт доносилося рівне, голосне рокотане жаб. Дикий цап кричав десь в лісі жалібно, різько. В садку шелестіли розлогі яблоні. Було холодно й вохко. Борис глибоко вдихував свіже повітря, немов на силу вирвався з якоїсь душно́ї ями. Голова его була така якась важка та притомлена, що ніяка ясна думка не вирізувалася з під навислої сутіні. Постоявши довгенько, він стиха вернув до покою, щоб зараз же лягти спати. Ледве зробив ступінь в темнім покою, коли наткнувся на щось м'якого.

— Ах, то ви! — в пів голоса скрикнула пані Магонська, коли Борис лапнув її рукою за плече. — Боже мій, як ви мене перелякали!

— Перепрашаю, дуже перепрашаю! — лепотів змішаний Борис.

— Ну, ну, нічого, — сказала пані сміючись. — Ну, що, гарна ніч?

— Чудова!

— О, я так і думаю, що вам ту ліпше подобаєсь, ніж у Трацких!

— Добраніч, пані! — сказав Борис, перериваючи її балакане.

— Добраніч! Спокійної ночі! — сказала пані. — От туди, туди! —

І вона відчинила перед ним двері до сальоніка, в котрім постелено було на помості, а на столі світилася свічка. Борис увішов і запер двері, — хотів і замкнути. та в дверех не було ключа ані ніякої заціпки. Роздягся, ляг, погасив свічку і зараз же заснув твердим здоровим сном.

На другий день прокинувся дуже пізно, — вже сонце геть-геть було високо. Розкрив очі і почав розглядати сальонік, що служив ему за спальню. Була се невеличка комнатка, чисто вибілена, на воскованім помості. На стінах висіло кілька олійних образів в старих золочених рамах і одно доволі велике зеркало, а також група фотографій. В однім куті стояв фортепян з купою нот, в другім круглий столик, під вікнами софка, а по під стіни і коло столика кілька крісел, вибиваних темночервоним оксамітом. До сальоніка вели тільки одні двері, — вони як раз відчинилися. Війшла стара баба куховарка і внесла вичищені

Борисові черевики та убрane. Побачивши, що він уже не спить, стара зупинилася над ним і дивно якось, добродушно всміхаючись, почала ему приливлятися.

— Добрий день вам, паничуню!— сказала вона.

— Добрий день, бабко! А що, може я заснав,— час уже вставати?

— Робучі люде вже давно повставали і в поле пішли, а панам вільно й довше повчасуватися,— сказала стара хитаючи головою.

— А наші панство вже повставали?

— Паннунця встали, а старі пан ще лежать. Але й вони зараз будуть вставати.

— Ну, добре, то й я встаю. А є тут у вас близька стежка до потока,—я би пішов до потоку митися.

— О, а то по що? Над потоком трава, роса. Я пану зараз мидницю принесу! Але най пан не дуже квапляться, ще час!

І стара рушаючи губами і трясучись потюпала за мидницею. Тимчасом Борис встав и почав одягатися. Стара принесла мидницю, збан води, мило, ручник, гребінь і щітку до зубів,— все те було очевидно кимсь третім накладене їй до рук в порядку, щоб не розгубила по дорозі. Вона вийшла всміхаючись і киваючи головою, поставила все на дерев'янім стільчику і стала обіч, заложивши руки за пояс.

— Ну, можете собі йти!— сказав Борис.

— Ні, паниченьку. Паннунця казали, щоб я зачекала, може вам треба буде зілляти води на руки.

— Не треба, бабуню. А як вас маю звати?

— Параска, паничуню, Параска! То не кажете, що вам не треба води на руки лляти? Ей, може треба? Бо я боюся йти, щоби паннунця не сварили. Бо паннунця дуже остро мені наказали доглядати вас. „Так уважай, як би то я сама була!“ От як, паничуню! О, наші паннунця дуже добрі, най їх Бог благословить! Тільки долі щасливої якось Бог не дає. І що вже я Господа милосердного благаю! Га, его свята воля! Борис і слухав і не слухав тої бесіди. Він умився, вичесався, глянув разів кілька через вікно, відтак почав надягати камізельку. Стара все стояла коло мидниці, оперта лівим плечем о стіну і, не зводячи з него очей, балакала.

— А коби то пан знали, як наші паннунця паном утішились! Мій Боже, як братом рідним, або й ще більше! Встали нині ранісенько, розбудили мене.—Параско,—кажуть,—га, Параско!—Чого, паннунцю,—кажу я.—А не забудь нині три отченаші змовити, щоб мене моя доля не минула!—Добре паннунцю,—кажу я. І вставай снідане готувити, може наш гість рано встане, то щоб довго не чекав. Ай- ай- ай, паниченьку, а я й забула! Таже паннунця казали вас запитатися, може ви голодні? Може вам сніданє сюда принести?

— Ні, не голоден,— сказав Борис.— А панство коли снідають?

— О, старий пан пюгь каву в ліжку, а встають аж потому, а паннунця...

— Параско!—почувся з другого покою голос пані Магонської. Параска всміхаючись вихилила голову крізь двері.

— Вже панич встали і убралися,— сказала вона й не питана.— Я зараз, прошу паннунці, я зараз.

І вона взяла мидницю і вийшла.

— Добрий день, пане Борисе!— сказала пані, входячи до покою. Борис поклонився.

— Добрийдень пані!

— А що, як вам спалося?

— Добре. дякую пані.

— Ну, а що снилося на новім місці?

— Нічого. Я як твердо сплю, то нічого міні не сниться, а в літі звичайно через день стараюсь тільки натомитися, щоб в ночі твердо спати.

— Отсе добре! Се й моє правило,— сказала пані.— Ну, але тверде спанє, се тож свого рода робота і добрий апетит по собі лишає. Прошу до сніданя!

І вийшла наперед, а Борис за нею. Сніданє було вже заставлене зараз в сусіднім покою, з котрого скляні двері виходили на ганок. На столику, накритім білим обрусом, стояли дві склянки кави і свіжі булки.

— Сідайте, пане, сідайте ось ту на канапу;— сказала пані; сама сіла напротив него на кріслі і принялась розділювати булки.

— А пан татко не з нами?— спитав Борис.

— О ні, татко не каву в ліжку, але аж пізнійше, як збудиться. Старий чоловік, бачите, в ночі не може спати, а над раном як засне, то вже ми й не будимо его. А ми обое молодші, так ми й разом собі поснідаємо.

Затим замовкла, немов надумувалась чогось. Борис мовчки пив каву.

— Ну, що, підемо пройтися троха, на свіжий воздух,— сказала пані Магонська по сніданю.— Ходіть, я вам покажу наше обійсте, наше господарство, нашу околицю, потік, все. Ходім!

— Шож, я готов,— сказав Борис.

— Ну, то заждіть хвиличку, я зараз також буду готова!

І вибігла на пальцях через батькову спальню. Борис ходив по покою, далі вийшов на ганок. Перед ним усміхалося небо, безсмертною, чистою красою блищала природа, але душа его замкнута була для тої краси, мутні очі не пропускали до нутра яркого проміння. Він думав все ободнім, думав о вчорашнім, о Густі і о її поступку. Роями снувалися думи в его голові, туга здавлювала груди,—він чув, що мусить чимось облегчити серце, що не видержить так дальше. Хоч одного промінчика надії бажалось ему, так як бажає хоч одної стебелінки той, під котрим раптом земля заломалася і котрий з ясного, пазухого травника нараз провалився в темну, грузьку баюру. Сердечне чутє додавало сили думкам; зараз він пригадав собі, що лишив у Тоня якусь книжку. За ту книжку він і вчепився цілою душею,—вона мала бути тою стебелинкою, що повинна не дати ему потонути. Не надумуючись довго, він добув з свого пакунка лист паперу, папір і чорнило, сів і почав писати лист.

Тихо одчинились двері і вийшла пані Магонська. Вона цікаво, завистливо якось глянула на папір, по котрім писав Борис, але зараз же лице її випогодилось.

— Ви пишете?— сказала вона.— Отсе добре. Я хотіла вас перепросити. Татко прокинулись і я мушу ще хвилинку побути коло них, вони поснідають. Аж тоді підемо. То ви собі пишть тимчасом.

Борис мовчки поклонився, сів і писав дальше. Лице его підчас писаня то кровю наливалося то блідло, рука дрожала так, що він час від часу переставав писати і старався успокоїтись. Скінчив і написане ще раз перебегі очима.

„Шановна Пані!

„Простіть, що пишу до Вас. Ніколиб я на се не осмілюся, як би не кінечність,—вияснити одно темне для мене діло. Ви сказали міні, що Тоньо відкрив Вашій матері наші обопільні відносини, а Тоньо сказав міні, що він о них і не знав нічого. Занадто я люблю Вас, щоб мав бажати Вам одної такої хвили, як була та, в котрій я дізнався, що Ви передо мною сказали неправду. Яка могла бути ціль сего? І яка могла бути правда, котру Ви вважали потрібним закрити такою заслоною? Отсі питання мучать мене. Правда, Ви сказали міні виразно, що моєю бути не можете, а надто я ще переступив Вашу виразну волю і поїхав сюди. Алеж, дорога Пані, зважте, що вчинив я се в болю серця і на половину з мусу. Скажіть слово, одно словечко, і я покину сей ненависний дім і прилину до Вас. Тільки не відбирайте міні всякої надії, бо тим убиваєте мене! Відповідajte міні, виясніть все, о що прошу, вкажіть дорогу, котрою можу дійти до посідання Вашої руки, а я готов все, все віддати, щоб тільки Вас здобути“.

Прочитавши, зложив Борис сей листок, вложив в маленьку конверту і написав на ній „Для панни Густі“. Затим сів і написав друге письмо.

„Дорогий Тоню!

„Через Твої руки пересилаю листок, котрий будь ласкав доручити своїй сестрі. Ти знаєш, які наші відносини, то й порозумієш. коли скажу Тобі, що в тім листочку — ціле моє жите, не стільки може фізичне, скільки моральне. Будь ласкав, зараз доручи їй се письмо і проси, щоб відповіла міні. Для знаку, що письмо дійшло до Твоїх рук, будь ласкав на всякий случай передати міні через післанця книжку, котру я у Тебе забув. Цілую Тя і поздоровляю щиро — Борис“.

Ледве зложив сі листки і запакував в одну, більшу конверту, коли вийшла пані Магонська.

— Ну, що, готові ви?

— Готов.

— Що се ви змерзли, що так дрожите?

— Я? Ні! Хіба ж я дрожу, — змішавшись, сказав Борис. Пані лукаво всміхнулася.

— Що се ви, лист якийсь написали?

— А так, лист. Бачите, я забув у Тоня Трацкого свою книжку, то хотів би, щоб він міні прислав її. Чи ту до почти далеко?

— До почти? Дві милі. Але що вам то допоможе, — адже до Н. почта не йде. До Н. ближше як до почти. Коли вам конче треба, то я можу й зараз післати візника верхи до Н.

— О, пані такі ласкаві для мене! Боюсь, щоб не надужив вашої такої доброти.

— О, о, о! — з комічним зачудуванем сказала пані. — А се відколи ви почали боятися? Ну, ну, адресуйте лист, я зараз скажу візникови, щоб був готов. За годину зараз ту буде!

Вийшла. Борис запечатав і заадресував письмо, коли се пані вийшла з візником, котрий очевидно тільки що встав від обіду, пригнавши коні до дому з ліса.

— Ти, Миколо, знаєш Н-ського панича наймолодшого, того чорнявого? — запитав его Борис.

— Знаю, прошу пана. Панич Тоньо називається.

— Так, так. То будь же такий добрий, возьми се письмо, а не згуби, і віддаси йому.

— Добре, прошу пана.

— Він тобі дасть для мене книжку, то привезеш.

— А більш нічого?

— Або я знаю? Може й письмо яке напише.

— Добре, прошу пана.

Борис дав ему письмо.

— Дай сюди,— сказала пані Магонська, бистрим, нервним рухом вихапуючи письмо з Миколових рук,— бач уже поплямив. Я тобі звину в папір і в шматину, візьмеш в ремінь, то не згубиш!

І зажерливими очима глипнула на адресу, тай відвернулася до Бориса майже в тій самій секунді.— Виходьте на ганок, я зараз ту буду, тільки его виражу,— сказала вона веселенько. Затим махнула ему рукою, держачи в пальцях письмо, і почула, як в нутрі зверхньої конверти шурнуло друге, менше письмо. Зціпила уста, закусила зуби,— люта заздрість здавила її серце.

О, знаю тебе голубчику,— прошептала вона,— не здуриш ти мене! До неї ти пишеш, а братом закриваєшся! Проклята лялька! І шпурнула письмо на ліжку, бо була в своїм покою. Дух їй запиравло. Була хвиля, коли хотіла зараз же розірвати письмо, прочитати, пошарпати на куснички, так як пошарпала б була в тій хвили саму Густю, коли б була мала її в руках. Але розвага взяла верх. Що з того буде, коли порве отсе письмо, прочитає его? Тільки пошкодить ділу, а дізнатись нічого не дізнає. Любовні запевнення та воркотання—ну, не таке важне діло. От коли відповідь дістати в руки, се друга річ. Се вже свого рода документ, оруже! І в голові пані Магонської в одній хвили зложився плян. Бережно обвила письмо в папір і в шматину. Микола в короткім сердці чекав уже в сінях:

— На, їдь до Трацких, а не бався. Сли дістанеш відповідь, лист, то не їдь просто до двора, а поїдь з гостинця просто на толоку, там зовся спутай, а сам прийди затилем до кухні, так щоб тебе сей панич не бачив, розумієш?

— Розумію, прошу пані.

— І письмо мені до рук віддаси, розумієш?

— Розумію.

— І нікому ані слова о тім! Памятай. Я тобі того не забуду. Микола поцілував паню в руку, сів охляп на коня, підстеливши тільки якусь стару сердачину і почвалав, аж закурилось. Тимчасом пані повела Бориса оглядати господарство. Ніщо там було й оглядати багато: господарство було мізерне, запущене, очевидно велось без того панського смаку, котре, як каже приповідка, коня тучить. Будинки були старі і занедбані, покрівлі попрогнівали та світились прогалинами, обгороди стояли ще порожні, хоч у Трацких вони давно були навантажені сіном.

Борис не міг здержатись, щоб не висказати перед панею своїх уваг о неумудрім стані її господарства:

— Правда ваша.— сумно сказала пані.— Але скажіть самі, як ту не бути інакше? Батько старий, немічний, а я— слаба жінчина,—

кому ту догляд давати, кому вести господарство? Ще добре, що й так воно ведеться, що хоч яко-таким держимось на ногах.

Вийшли на поле,—і там було не ліпше. Зараз за городом посіяна була нивка пшениці—одинокі на всю околицю. Земля була гарна, намулина, затишна, на відгоні, то й пшениця могла б на ній гарна бути. Та що, виорали не добре, підгноїли не добре, не сполоти весною, і пшениця вийшла ні нащо не схожа: осег високими стеблами хитався повиш колосків, вязелець та горошок цілі загони пшеничних стебел поскручували до купи і лавою повалили на землю, придусили зовсім. Жалко було дивитися на змарнований дар божий.

— І щож я пораджу, — звинялася пані ніби на якийсь невисказаний закид Бориса.— Тут би не таких рук треба. Доки тато були молодші та жвавіші, то все йшло добре, довгів не було, ще й готовий гріш часом заваджався. А тепер минули ті часи!

— А земля ту не погана, — сказав Борис, — і пасовиска мусять бути гарні.

— О, худоба, то тут головна підпора господарства! У нас полонини обширні, пару тисяч моргів. Колись тато на них по сто волів своїх випасав. Правда, що без спілки з жидами не обходились, та все таки в осені після ярмарку привозив не раз дві й три тисячі чистого зиску. А тепер полонину жида у нас винянали, а нас до спілки не кличуть, бо нікому коло того запопадати. От коли б мужчина, та молодий, та розумний, та енергійний, то можна б ту жити,—ох, і як гарно жити!

Кожний раз, коли пані звертала розмову на сю тему, Борисови робилося якось душно і встидно. Він то схилявся, то відвергався; ту зіле якесь вирве, камінчик підніме та оглядає, та як мога міні достроює, що ніби то він або не дочуває або не розуміє, куди вона верне. А пані все своє товче, терпливо, нічим не зракуючись, але й не спішаючи до ніякого пояснення. Не даром же вона сої ніч майже ока не зажмурила, обдумуючи, як і які тенета застачити, щоб хоч сего звіря уловити, коли ніякий красший не трафляється. Правда, трафлялись їй женихи з околичної шляхти, та такі, що вона воліла сидіти в отсій лісовій глуші вдовою з старим батьком на отсій мізерній господарстві, аніж іти заміж за котрого з них. Знала небога, що вийде вона за котрого з тих розпитих панків, каргярів та авантюристів, то й тої глуші і того мізерного господарства у неї не стане. А вона після першого чоловіка і після кількох літ проведених в місті чого іншого бажала. Борис, хоч хлопський син, являвся їй далеко наручнішим, ніж околичні підпанки. Знала його й почувала для нього дещо таке, чого жінщина не швидко забуває. А що хлопський син — ох! Привик до бідності, то привик і до роботи, до пунктуальності, виробив і загартував сили, зможе краще підняти і повести господарство на єї батьківщині, буде шануватися і її шануватиме.

А хто хоче, нехай собі говорить — їй се байдуже, коли б тільки їй добре було.

— Ну, досить на тепер того ходу, — сказала пані, — буде ще час і по обіді. Ходімо до хати, там десь татко нас дожидає.

Пан Ремба справді ходив уже по покою з люлькою в зубах, коли вони вийшли.

— Витаю, витаю! — скрикнув він, простягаючи Борисови свою суху як шкіра і жовту як пергамен руку. Борис стиснув її, — вона була холодна, мов рука трупа.

— А що? Як ночували? — питав далі пан Ремба, взявши Бориса за підруку і опираючись на его рамя, як дама. — Даруйте, що труджу, — кричав він, — але бачите старий я став, ноги не статкують, то треба молодшій підпорі шукати! Хе, хе, хе! Тай жилося за молоду, жилося таки! О, не то ту було, що тепер! Не той світ був, не ті порядки! Хе, хе, хе! Вам молодим людям і думою не здумати, як ми жили. Я як мав сімнадцять літ, то батько для мене що рік трое нових дівчат держав. Бувало з цілого села скличуть дівчат, поставлять в ряд на подвір'ю, а батько до мене: іди, синку, вибери собі, котрі тобі до вподоби будуть. Хе, хе, хе! А нині що! Хлопець двадцять літ, а ще не оден не знає, як і взятися до дівчини! Що такий світ варт!

Пані Магонська щось там попрятувала в сусіднім покою, не слухала тої бесіди. А старий Ремба, міцно надавивши своїми кістками Борисове рамя, ходив з ним по покою, сував ногами, і говорив, і говорив, а все таке, що Борисови аж огидно було слухати.

— Хе, хе, хе! Я вже певно не пожалуюсь перед Богом! Жив я синку, жив до сита. Знаєте, я вже в десятих році жигя всі ті штуки знав, а як був в школах — до четвертої гімназійної дійшов, тай покинув — то для цілої кляси учителем був по жіночій часті. Хе, хе, хе! Рад би я видіти того учителя, котрого б так хлопці слухали, як мене! І що ми доказували! У мене все те є позаписуване, я вам прочитаю потому. У нас була організована ціла кумпанія, спілка така, на дівчат. Ми на лови ходили по за місто. Було, було всяко! А я все провідником був. І доки я був, то все було добре, ніколи нас не спіймали. А як мене не стало, то тамті дурні зараз попалися. Двадцять хлопців відразу вигнали з гімназії! Хе, хе, хе!

Борис слухав сего балакання і вився мов на муках. Голос старого Ремби, хриплий а натужений різав его слух, а слова шпигали его в серце, збуджували і біль і обриджене. Їму здавалось, що до боку его причепився якийсь поганий слизняк, поліп, холодний та ціпкий, що висисає нечутно теплу кров з его тіла, а натомісць всочує ему якусь кляйку, огидну отруту до серця. А Ремба не переставав балакати. Немногі щиро людські чуття, які може й були в его душі, давно розгубилися по манівцях життя, застигли і залили холодною слизью. В тім висохлім, немочнім тілі тліла вже тільки одна іскра звірячого життя, а душа, заскорузла від малку в свинстві, тільки тим одним свинством і жила тепер, пересипалась та забавлялась, мов дитина по-людом. Все проче щезло для него, вивітріло з его памяти. Безпомочність старих літ і самота ще тільки скріпили в нім той нхил. По смерті жінки, віддавши одну дочку заміж за бідного емігранта Магонського, що пізнав її якось случайно на якійсь забаві і взяв з дому до міста, старий Ремба остався сам в тій глуши з своїми споминами. Він задумав було ¹⁾ списати свої спомини і замісць них списав грубезний том самого свинства, котрому дав оригінальний титул: „Bigos bulajski dla pobożnych duszyczek zgotował Amber“. Був се збірник трохи

що не всієї порнографії, яку тільки випродукувала підгниваюча на пни польська шляхетська фангазія в кінці XVIII і в початках XIX віку, але було zarazом чимало й новіших польських і заграничних причинків. Починаючи від біскупа вармійського Красіцького, а кінчаючи славним комедіописателем Фредром, заступлені ту були десятки звісних і незвісних польських поетів порнографів; твори їх віршом і прозою попереплітані були дотикаючими того самого предмету оповіданнями, анекдотами та дотепами самого Ремби і його знакомих. Була се ціла піраміда огидностей і безвстидностей, такий причинок до пізнання обичаїв і світогляду польської шляхти, якого і найгірший її ворог не міг скомпонувати. Все тут від першої стрічки до послідної було або брутально безвстидне, отверто та прямо виявляюче найнизші, а то й противнатуральні пориви людського зіпсуття, або рафіновано зміслове, цілими ракетами дотепу і фантазії пристроююче такі річі, котрі сказані попросту викликали б одну тільки огидливість. Весь вік свій Ремба був ворогом писання, але коли засів до свого „Vigosu“ — немов відмінився. Цілими днями сидів над величезною in folio книжицею в 1000 сторін грубого паперу, котру казав собі зшити і оправити в шкіру, — і писав, і писав.

Він перебрав і попереписував туди всі шпаргали і свистки, які в него від молоду нагромадились, — а громадив він самі скандальні речі: пасквілі на знакомих і незнакомих дам та „віри достойні“ описи їх любовних пригод, вірші, котрих автори не сміли б показати ніякій цензурі, а котрі задля того кружили в тисячних відписах поміж шляхтою і деклямувались в тісніших або і ширших „своїх“ кружках.

Кождий такий документ будив в его памяти спомини подібних і неподібних скандальних історій, речень, анекдотів, і все те він пер в свою книжку, записував з таким пієтизмом і так старанно, мов не знати які дорогі скарби. Кожда нова карта рукопису наповняла его такою радістю, як археолога кожда викопана з старих гробовищ чашка.

Коли не стало его власних матеріялів, він почав громадити їх від сусідів і знакомих, розписував листи до таких людей, з котрими від десяти літ не вів знакомства, поїхав навіть до Львова і просидів цілий місяць в бібліотеці Оссолінських, виписуючи всякі свинства з рукописних збірників кінця XVIII і початку XIX віку. Одним словом, в тім чоловіці, що весь вік прожив худобиною, нараз прокинувся інстинкт збирача і ученого, тільки інстинкт звернений на збиранє свинства. По двох чи трьох літах том був заповнений, весь записаний власноручним, чистим, рівним і виразним письмом пана Ремби.

Підкрутивши оздобну павзу під послідною стрічкою, він кинув перо, щоб не дог ркнутись до него вже до кінця життя. Послідна іскра інтересу до світа згасла: світ не міг ему дати вже нічого нового; все, що він міг ему дати, замикалося в тім грубезнім, в шкіру оправленім і на срібні клямри замкненім томищі, на котрого хребті золотими буквами витиснений був его титул. Від тепер він уже не потребував нічого збирати, тут мав усе при купі. Від тепер се був его молитвенник, его порада і приятель. Той огидний дідок, та тілесна і духовна руїна, він послідний раз молився Богу, і то щиро, тоді, коли занедужав був на запаленє горла, а до скінчення рукописі мав ще десять

карток; тоді він молився, щоб Бог допоміг йому скінчити розпочате діло.

І він виздоровів і скінчив его, і від тої пори ніколи вже не молився. Всякий его розвій зупинився, від тепер він тільки черпав з нагромадженого скарбу. Зять его помер, дочка повдовіла і вернула назад до дому, господарство упадало і марніло, але его не обходило нічого, він раз у раз смакував свій „Bigos hultajski“. Любив він читати з него уступи в голос, і то чим раз голосніше в міру того, як слух его слабів і притуплювався. В таких разях він не зважав на те, що дочка або хто інший слухає его читання. Впрочім і дочка та, вихована в домі і в атмосфері, пропахлій зопсутем, не багато собі з сего робила, коли була сам на сам з батьком, а втікала, коли у батька були гості. З другого боку така вдача старого Ремби, що він все і при всіх говорив тільки об одним свинстві, відгонила від їх дому всіх батьків, у котрих були діти, а знаджувала туди тільки старих кавалерів та зопсутих до шпіку костей повітових віверів. Не диво зати, що стара Параска так здивувалась, побачивши, що до їх дому загостив молодий паніч. А пані Магонська, хоч з разу боялась давати Бориса в руки своєму батькові, в кінці таки рішилась. Вона числила на те, що хоч зразу може ему й огидливо буде слухати батькових оповідань та відчитів, то все таки в кінці молода кров візьме своє, розіграється, як під впливом побуджуючих крапель, а тоді її побіда буде легка.

— Хе, хе, хе! А що, правда, що пишне! — кричав старий, прочитавши з свого „Bigosu“ Борисови якусь особливо огидну штуку. — Го, го, го! не такий се майстер писав! Що ви тепер там з своєю літературою возитеся, як дурень з ступою! Велика невидальщина, та ваша теперішня література! Читаєш її, ні тобі зимно ні тепло, weder Salz noch Schmalz! А ото література, так раз література! Прочитаєш таку штучку, то цілу ніч кров бігає по жилах, а сні які сняться! Хе, хе, хе! молодий чоловіче! Вже я в тім практик! Мене послухайте!

Борис відвернувся, ему морочилось перед очима. Він рад би був вирватись, втекти, куди очі видять, але той старий труп держав его міцно за рамя, немов прикував до себе, щоб тим певніше защепасти в его чисту, здорову кров заразу, котрою сам просяк до шпіку кісток.

— Що то? — скрикнув старий, — ви відвертаєтесь? Вам неприємно сего слухати? Гей, гей, молодий чоловіче! Не знаєте ви життя і его ціни? Щож варто жите людське без того? Га? Адже ж і се пан Біг сотворив. Тай ще знаєте, що я вам скажу. Чи є там пан Біг, і небо й пекло і все те проче, — хе, хе, хе! — то хто ще знає. Попи говорять, і нехай собі говорять, се для хлопів потрібне, хлопів повинні вірити. Але ми, знаєте, хе, хе, хе, — ми можемо й сумніватися. Так що ти я хотів сказати? Ага! Чи все те так, як попи кажуть, то Бог оден знає. Але що отсе все, що ту написано (і він своєю кістлявою рукою відкрив по книзі) — правдиве і єсть на світі і становить приємність і розкіш і небо і пекло людське, се правда! Се так, сего ніхто не заперечить, а хто заперечить, той дурень!

І він з упертістю маніяка торгав Бориса за руку, щоб усю его руку прикувати до себе. Знов почалось читанє. Борис не знав, що діяти; він весь облитий був потом, немов в лазні. Стук ножів і вилок,

що роздався з сусідного покою, був для него мов звін воскресний. Почувши той стук, старий Ремба відразу пустив его рамя, замкнув книжку і встав. Параска вийшла, щоб накривати стіл, а за нею пані Магоньська внесла ложки, вилки і ножі і почала розставляти тарілки. Старий Ремба став відразу мов не той. Здавалось, що дар слова у него зовсім віднятий. Скоро тільки стіл був накритий, він сів на своє місце, взяв ложку до рук і з ідіотичним виразом лица впер очі в вазу з росолом, що димилась насеред стола. Щезли порнографічні тумани, остався тільки пережовуючий звір.

Оден позирк пані Магоньської на бліде Борисове лице переконав її, що перша батькова лекція випала трохи за тяжка, що Борис мучиться і терпить. Тепер вона старалась залагодити те погане вражінє, посадила Бориса напротив себе, боком до батька і не звертаючи на старого ніякої уваги, почала з молодим розмову.

— Даруйте, пане, — сказала вона, — що я мусіла вас на часочок лишити. Ви може нудились ту? Я знаю, татко до розмови не тее...

— Противно, — сказав Борис, — я волів би був троха більше нудитись. Татко ваші надто ласкаві для мене, угостили мене всім, що мали найкрасшого.

Пані якось двозначно всміхнулась і замовкла. Нараз схопилася.

— Ах, даруйте! Я так занята була своїм бабським господарством, що й забула... наш післанець тільки що вернувся.

— Ну і що? — мало не скрикнув Борис і рука з ложкою затремтіла і застила в повітрі.

— Ха, ха, ха! Видно, що дуже цінна для вас ця книжка, коли аж тремтите на вість о ній. Нічого, нічого, привіз книжку, зараз вам дам. Параско, принеси на тому пачку, що Микола привіз!

Параска внесла пачку, обвинену газетою і перевязану шнурком. Борис кинув на неї оком і не рушився з місця. Єму троха відійшло від серця і він старавсь успокоїти себе, вколисати себе надією. Не доторкаючись до пачки, він подякував пані за її доброту, що для его річі трудила післанця.

— Ну, найшли за що дякувати! — сказала пані. — Противно, я дуже рада, що могла вам зробити сю приємність.

Ледво міг Борис діждати кінця того обіду. Пачка, що тут обік него лежала на столі, пекла его мов зелізо і віднімала апетит. А коли повставали з за стола, він взяв пакет і вийшов до сусідного покою.

Рука его тремтіла, коли розв'язував шнурок і розвивав газету. В газеті завинена була его книжка. Пильно розвернув він її, почав переглядати, перевертати картку за карткою, — не було нічого. Глянув під хребет оправи, і там нічого. Ще раз перетряс листочки — нічого. Тоді руки его опали, в очах посіріло і в груди зробилось так якось дивно і слабо, немов серце битись перестало, і кров безвладно випливає з него кудись в низ. Він сів і підпер голову на долоні. Значить, вона нічого не відповіла! Вона не вважає его гідним відповіді, погорджує ним і не хоче перед ним толкуватися. Ну щож, воно й зовсім натурально, бо він хлопський син! Вона погралася з ним і відкинула его, як іграшку. Так ему треба, нехай би був не сунувся туди, куди не его місце! А він дурний, засліплений, готов був навіть все принести в жертву для її очей, її лица, її голосу! Тьфу, хібаж вона сего стоїть?

Ні, се добре, що так сталося! Він в нетямі наметности готов був кинути в пропасть, а вона зупинила его. Спасибіг їй за те! Сон скінчився. Хоч і який рожевий, а все таки се був тільки сон і нічого більше. Тепер доля штовхнула его, важко, болюче, але в добрім намірі: щоб прокинувся, щоб перестав кидати себе в жертву чужим богам, щоб пізнав свою власну гідність, власну вартість, і був самим собою. Спасибі тобі, доле!

Але сі думки не впокоїли Бориса. По хвили він зірвався і забіг по покою, мов звір в клітці. — Ні, се не може бути! — думалось ему, — се не може бути! Чи любить вона мене, чи не любить, але вона чесна дівчина. А мовчати сим разом була б підлість. Вона сего не могла зробити! Може слуга лист загубив або забув де в ремени? — І не надумуючись довше, він пішов до кухні.

— Миколо, — спитав він, — чи там не дали тобі для мене якого письма?

— Ні, прошу пана, — сказав Микола.

— А може казали що?

— Нічого, прошу пана. Панич перечитали ваше письмо, пішли до покою і за годинку винесли міні ту пачку, що я привіз.

Він не допитував дальше і вийшов на подвірє. Світ крутився перед его очима, і він ішов, сам не знаючи, куди йде.

— Що вам такого, пане Борисе? — спитала его пані Магонська, немов злучайно перестрічаючи его в садку. Вона також була чогось зрушена, лице почервоніло, груди то піднімались, то опускались живо. Та не бачив сего Борис, не до того було ему.

— Щож би міні мало бути, — озвався він, очевидно нерад тій стрічі.

— Слухайте, пане, — сказала вона з дивним якимсь усміхом. — Вас колись в гімназії славили Епамінондою, говорили, що ви ні за що в світі не збрешете. Як би я рада хвильку поговорити з таким чоловіком, о котрім могла б знати, що він буде говорити міні о всім часту правду!

Борис пильно глянув на неї, не розуміючи, до чого змагає сей незвичайний вступ.

— Так ви, пані, думаєте, що я змінився против давнього, що бреду?

— Щож, не гарно було б такому дорогому гостеві казати щось подібного, али коли вже на те пішло, щоб правду сказати, то так.

— І по чім же ви, пані, судите?

— По чім я суджу? Гм! Ну, то скажіть же міні по правді, як ви стоїте з панною Трацкою?

— Ніяк не стою. Пізнались, розстались, тай годі.

— Чи справді годі? Чи справді між пізнанем і розстанем нічого не було?

— Пані, — сказав уражений Борис, — ви не маєте права о те питатися. І на що вам се знати?

— Знаю, що не маю права, — спокійно відказала пані Магонська, — але впевняю вас, що для мене се річ трохи чи не так само важка, як і для вас.

— Не розумію вас, пані, — сказав Борис. — Чим може бути для вас важним те, що я або хто другий собі думав, мавив та фантазував?

— Що до того другого, то справді все те міні зовсім рівнодушне, але що до вас, то ні.

— Що до мене? Як же се так?

— Бо я вас люблю, — сказала пані Магонська, не спускаючи з него своїх палких очей.

— Пані, — сказав Борис, — позвольте вас попросити о одну річ.

— Що такого?

— Не згадуйте більше о тім, не повторяйте того слова! Коли б ви знали, як болюче разить воно мою душу, які важкі спомини будить¹⁾ в моїй тямі, то ви й самі порозуміли б, що вже одних сих²⁾ споминів досить, щоб нас розділити на завсігди.

— Щож се за спомини такі? Я нічого такого не знаю, — сказала півголосом пані Магонська, схиляючи очи в низ.

— Не прогнівайтесь на мене, пані, — відказав Борис, — але я не можу вам сего розказати. Прошу тільки вірити мойому слову. Впрочім ви й самі може догадуєтесь по гроха всего.

— Нічого не догадуюсь. Щож се такого, скажіть на милість Богу, не мучте мене!

— Не вже ж ви пані не пригадуєте собі нашої першої стрічі?

— Пригадую. Ну, і щож з того? Хіба се така вже страшна річ?

— Ні о кім не суджу, але для мене вона була страшна. І не вже ви, пані, не тямете, що в три дні опісля помер ваш муж?

— Тямлю, і знов не бачу, що в тім такого страшного.

— І не вже ви не допускаєте ніякого звязку між одним фактом і другим?

— Що, що ви мовите?

— Нічого я не мовлю, тільки питаюсь вас!

— Звязку між одним фактом з другим? Який тут може бути звязок? Мій муж був від давна хорий, — ну, і вмер. Мій муж не знав нічого.

— Думаєте, що не знав?

— Не міг, не міг нічого знати!

— Помиляєтесь, пані, — він все знав.

— Все знав? Се не може бути! Від кого ж міг він про се дізнатися? Хто міг ему се сказати?

— Я, пані.

— Ви? Нещасний! Так ви убили его!

— Ні, пані, правда убила его. Я не перечу, що й я ту дещо винен, але признайте, пані, що не сам.

— О мій Боже, мій Боже! — ридала пані.

— Признаєте тепер, пані, що нам годі думати о любові і о всяких подібних річах, бо між нами стоїть труп вашого мужа, а мого найліпшого вчителя, мого другого батька.

Тимчасом пані кинулась на лавочку під розлогою яблунею і сиділа мов зломана, закинувши руки над головою. По лицях її котились сльози і падали на чорну вдівську сукню, котру вона носила після мужа. Борис стояв перед нею з похиленою головою, сумний, задуманий.

— О я нещаслива, — ридала пані, ломаючи руки, — пропала моя доля! І чим я в Бога винна, що дав мені кров горячу і бажане життя?

¹⁾ В рукоп. будуть.

²⁾ В рукоп. сіх.

Чек за те, за одно те я маю марно гинути, пропадати? Борисе, милий мій, — скрикнула вона зриваючись і хапаючи его за руки, — молю тя Христом Богом не кидай мене, не погорджуй мною! Роби зо мною, що хочеш, карай мене, як тобі подобаєсь, тільки не кидай мене. Ох, коли б ти знав, як я тебе люблю! Ніхто тебе так не любив і не буде любити! Забудь тону куклу, що робила собі іграшку з твого серця, — вона не стоїть одного волоска з твоєї голови! Жий зо мною! Я буду тобі вірною дружиною, буду тобі слугою, чим хочеш, тільки не відтрочуй мене! Бачиш, я жінчина і шляхтянка, а я не то що не цураюсь тебе, хлопського сина, я руки твої цілую — не погорджуй мною!

І вона в безумнім жарі притисла его руки до своїх уст і почала цілувати їх. Борис стояв мов оголомшений, мов прибитий тим наглим забухом довго здержуваного чуття. Він не знав, що ему діяти і надармо спробувався відняти свої руки від уст молодой вдови.

— Пані, — сказав він, — змилуйтесь, схаменіться! Ще хто побачить!

— А що міні до того! — скрикнула вона, запаленівши ціла, — нехай бачить, хто хоче! Я плюю на всіх! Я вільна і можу робити, що міні подобаєсь. Борисе, милий мій, скажи, ти не відтрочуєш мене?

— Змилуйтесь надо мною, пані, — сказав Борис. — Я ж вам іно що висказав свій погляд на наш стосунок. Що ж я можу вам більше сказати? Чи ж ви думаєте, що звязок наш серед таких обставин міг би бути щасливий, навіть коли б інших перешкод не було? А є ще й інші.

— Які, скажи! — Ледве дух переводячи прошептала Магонська.

— У мене, пані, є родичі, прості селяне.

— Пусте, пусте, пусте! — замахала рукою пані Магонська. — Спробуємо їх сюди, нехай живуть при нас. Мій батько не довго поживе. Хоч і поживе, то ви бачили самі, що він нікому води не закаламуть. Будемо жити разом, будемо робити і будемо мати.

— А по друге, пані, що я? Недоварений студент. Таким я остатись не хочу. Я мушу скінчити медицину, вже хоч би для того, щоб моє життя не було змарноване, щоб я на всякий случай мав о що руки зачепити.

— Хіба ж у мене вже так зовсім голо і пусто, щоб не було о що руки зачепити.

— Се у вас, пані, але не у мене. Я не хочу бути нічийм слугою, але також і нічийм тягаром. А по друге я хочу найти собі роботу, потрібну й для ширшого загалу людей.

— Ну, добре, добре, і з тим я згожуюсь. Нехай і так! Поберемось і відтак іди собі кінчи медицину, вчися. Я терпливо ждатиму на тебе, виждатиму тебе, як сходу сонця. О, милий мій, яка я щаслива буду!

— Стійте, пані, — сказав Борис, — я ще не скінчив. Між нами ріжниця роду, традицій, привичок.

— І се пусте! Що міні рід? Ніякого роду крім батька у мене нема і знати я нікого не хочу. Коли тільки я в своїх чотирех стінах буду щаслива, то з усього прочого сміюся.

— Між нами ріжниця народности.

— А їй ти се говорив? — зміненным, острим тоном нараз спитала пані Магонська.

— Кому — їй?

— А тій куколці порцеляновій, панні Трацкій? Адже між тобою а нею всі ті ріжницї так само заходять, а крім того ще й та одна, що вона тебе не любить!

— Пані! — скрикнув Борис.

— А, бачиш, і Епамінонду правда вколола! Скажи, може брешу? Може не правда, що ти...

Вона не докінчила. Щось давило їй в горлі, немов якесь важке, погане слово хотіло вирватись з її уст і вона на силу, з крайнім напруженням волі втолочила его назад в глїб душі.

Борис з якимсь переляком глянув на неї і не кажучи їй слова більше, звільна відійшов. Вона не кликала его, сиділа на лавочцї, блїда, з дрожачими губами і з похиленою вниз головою. Борис, покинувши її, в важкій нетямї пішов садком над потїк, сїв над самим берегом і довго-довго і не думуючи нічого, глядїв на бистро пливучу чисту воду, що стиха рокотїла, бючись об камїне. Его очі слїдили за роями дрібних зеленковатих та золотожовтих здерок, що плавали по водї, пхалися до берега, уганялися за комариками та частенько аж над воду підкидувалися, залюбки гуляючи в хрустальній, холодній водї. Сей ненастанний рокїт хвиль, їх одностайне миганє перед его очима якось успокоювало, вколисувало его. Він старався вловити осїбну фізіономїю кожної хвилї, розпізнати її серед течїї тоді ще, коли вона вже опала і друга на її мїсцї піднімалася і опадала. В кінцї ему здалось, що й сам він не що більше як хвиля: оден момент підняв его понад бурхливе, неспокійне плесо суспільне, а зараз же слїдуючий момент зіпхне его назад в глїб того плеса і занесе всякий слїд его істнованя, его терпїнь, праць, надїй і розчаровань. І щож значить той оден момент, котрий его підніс? Се одна точка в безконечнім рядї моментів, а прецїнь для него в тїй точцї — все. І чи не дитяча, пуста забава — розлїджувати в тїй точцї якусь індивідуальну фізіономїю? А прецїнь в незначучім обрубі тої точки кїлько ж то змагань і боротьби їде на те, щоб виробити і удержати его індивідуальну фізіономїю, все те, що люде зовуть свободою, переконанєм, незалежною і розумною працею! Точко геометрична! Краплино серед потока! І що значать ті твої змаганя та болї? Та ба, самї вони нічого не значили б, як би не були впливом висшого закона, самої натури людської, як би не були конечним проявом могутчої сили, котра каже хвилям розбивати скали і запліднювати поле, котра порушуючи точки творить круги і світовї кулі.

— Так щож, — аж скрикнув Борис, — коли воно так, коли якась висша сила двигає і носить мною, коли я тїлько пилина під її подувом, так нехай же собі дме! Чого я буду терпїти і мучити себе і других? Не моя воля. Попливу за водою, долину за вітром. Не моя воля! Відбившись від каменя, хвиля ломиться в намулі, — от таке й мое. Там мною погорджено, прогнано мене з дому, брехнею і наругою розшарпано мое серце, так я тут спочину. Намул хоч брудний, а хлїб родить, а скала хоч чиста, біла, блискуча, так за те й безплідна. Бог з нею! І чого мїні ще шарпатись та кидатись? Зломлюсь в намулі. А пропаду? Ова, не я перший, не я й послїдній! І люде про те будуть сїяти й орати. Не моя воля!

Пїзно вже було, сонце над гори похилилося, коли Борис вернув до дому блїдий, утомлений, сумний, мов після якоїсь важкої роботи.

Зайтна пройшов він садок і подвіре, мовчки вклонився господині, що стояла на подвір'ю і гляділа кудись мабуть за курчатами, і пішов до покою.

— Куди ви блукали? — озвалась по хвилі пані Магонська, вийшовши до покою. Я вже думала, що ви денебудь в ліс пішли і заблудили, — бо у нас о те не трудно. Ну, скажіть, де ви були?

— Над потоком сидів.

— І щож ви робили? Може рибу удили?

— Ні, я так сидів, власні думи гонив.

— Пане, Борисе, — сказала мягко пані Магонська, сідаючи обіч него на канапці і обвиваючи его шию своєю пухкою рукою, — жаль міні вас, бо бачу, що ви дуже мучитесь. Але вірте ви міні, не варт вона вашої муки, не варт одної вашої думи.

Борис мовчав, похиливши голову.

— А ви на мене не гніваєтесь? — спитала вона, прихилившись до него і заглядаючи ему в очі.

— Чи маю ж я право гніватись на вас? — понуро відказав Борис.

— Ну, то чогож ви так неласкаво дивитесь на мене?

— Пані, — сказав Борис, ви ж сами кажете, що у мене серце болить. А раз ви се знаєте, хоч і не зміркую, відки ви се знаєте, — то повинні знати й те, що як у чоловіка болить, то неприродно б було ему сміятися і веселитися. Ви добрі, пані, і я вас шаную, ціную за те. Варочім я ваш гість. Але одно смію вас просити: дайте міні прийти до себе, отямитись. У мене тепер в голові мішається, одної думки ясно передумати не можу, а ви хочете, щоб я рішався на таке важне діло і ще й веселий був.

— Правда ваша, — сказала пані, — даруйте мою влізливість! Але тепер пора вже до підвечірку. Можна вас просити?

При столі пані Магонська була в дивнім якімсь настрою: то сміялась з леда чого, мов дитина, то знов похилияла голову в важкій задумі; по хвилі знов зривалась, кидалась до вікна і, відщипнувши розцвівшу квітку фуксії, знов вертала до стола і гнівно кидала квітку з рук. Лице її то червоніло, мов півонія, то блідло. Далі сіла й почала розказувати батькові про якогось сусіда, що конче стараєсь о її руку.

— Знають татко, — кричала вона що духу, — той вусатий з здоровою бородавкою на носі, що на мої іменини випивав по п'ять моїх черевиків вина оден за другим.

— Ага, ага, той, що так гарно деклямує вірш про „Ojca Gaudenego“. Знаю, знаю.

— Та нехай він скрутиться з своїми конкуррами, ха, ха, ха! І знати его не хочу! Свое село давно пропив, а тепер ледво вкрутився на секретаря до ради повітової. Нехай там каменіє без мене! Він свою першу мітку канчуком сік, — і вмерла бідна від его побоїв. Та не дай міні, Боже, таку долю!

І вона заплакала так само нагло і безпричинно, як уперед сміялася.

Вечеріло. Старий Ремба вийшов на ганок з люлькою в зубах і сів. Пані обернулась до Бориса, свobodно, весело, мов дитина.

— Ну, щож тепер будемо робити? Знаєте що, ходімо рибу удити. Я ту в потоці, зараз близенько, знаю вирок, — здерок там що не міра, а зробака хапають на млі ока. У мене все готове, тільки хлопцю кажу

хробаки копати. Ану, хто більше наловить. Наперед вам кажу, що мусите добре пильнувати поплавця, бо я в тім ділі майстер.

І побігла плещучи в долині мов десятилітня дівчина, котру дорослі беруть з собою на забаву. Швидко все було готове. З довгими тичками на плечах і з збаночками в руках вирушили обоє садком, та через перелаз, та стежкою до потока, йшли ще тою ж стежкою кусник по над потік, поки не дійшли до закрутини. Велика гладка камінюка спиняла прямий хід потока. Вода билась о скалу, вигиналась в півокруг, щоб минути її і затим журчала по каміню ще кількадесят кроків, щоб зіллитись зо Стриєм. На закруті, під скалою було обширне і широке плесо, завглибшки може по шию. Проте на дні видно було кождий камінчик. В тім плесі правда роїлася незлічима сила здерок. Місце було як раз гарне для того, щоб вудкою ловити рибу; коли повинь і каламутна вода, то ту ловилися й не здерки, а здорові пструги, котрих багато водилось під скалою і котрих бойки не осмілювались виловлювати задля близости панського двора. Пані дбала особливо о те, щоб їх не виловлювати в часі терла; в інших місцях в ту пору найбільше гине тої гарної та смачної риби.

— Сідайте ось ту, висше мене, так! — командувала пані. — Буде нам обом вигідно і не будемо собі заваджати. А води в збаночок наберіть, щоб опісля часу не тратити.

— Що ж то має бути, — запитав усміхаючись Борис, — перегони які, чи що?

— А так, перегони, ха, ха, ха, перегони! Хто більше зловить, той...

— Що той, — спитав Борис.

— Ні, хто менше зробить, той мусить другому одну просьбу сповнити, і той другий не сміє відказати.

— Яку просьбу?

— Се вже опісля покажеся. Пристаєте на такий заклад?

— Ну, а як виграю, то чого можу в пані просити?

— Просіть, чого хочете! — з якимось особливим притиском сказала пані, аж Борисови якось ніяково стало після тих слів. Розмова перервалася. Обоє хвилику гляділи на поплавці.

— Одна! — скрикнула пані, викидаючи на беріг здерку, що тріпалась на гачку. Стоячий у неї за плечима хлопець зняв рибку з гачка і кинув до збаночка. Вудка знов пірнула в воду.

— Друга! — скрикнула пані. — Гей, пане Борисе, а ви ще жадної не маєте?

— Торгають, але жадна не ловиться.

— Третя.

— От і у мене одна! — скрикнув Борис, сіпнувши вудкою. — Та хай їй цур, упала з гачка!

— Ха, ха, ха! — засміялась пані. — Четверта! А ось і пята! А ось і шеста! Фе, встидайтесь! Не вже у вас ані одної ще нема?

— Ну, прецінь дав Бог одну, — сказав Борис, викидаючи здерку.

— А у мене вже десять, — сказала по хвили пані Магонська.

— У мене три, — відповів Борис.

— У мене п'ятнадцять, — знов по хвили роздався голос пані.

— У мене п'ять.

Ще з пів години ловили, поки не змерклось. У Бориса показалося здерок десять, у пані Магонської щось з п'ятьдесять чи й ще більше.

— А що, хто виграв? — втішилася вона.

— Так і слід вам виграти, — сказав Борис.

— Ні, ні, не мені слід було виграти, а вам, — скрикнула вона, обливаючись живим румянцем. — На, хлопче, — сказала живо відвертаючись, — занесеш ті риби до кухні, нехай їх Параска почистить, буде вечеря. І вудки забори!

Хлопець забрав усе і пішов до дому. Пані і Борис також лагодились, бо вже роса падала.

— Алеж то я запорошилася! — скрикнула пані, озираючи свою сукню. — Пане Борисе, будьте такі добрі, обтрепліть мене від пороку.

Не міг Борис не послухати тої просьби. З разу хотів хусточкою обтрепати сукню, але до неї від сидження поприставало багато кусників сухої глини і піску, треба було обтріпувати їх рукою. Він мусів при тій роботі кілька разів доторкатися повного, еластичного стану, то знов пухкого, мов виточеного рамени молодой жінки, і за кожним дотиком до того теплового, еластичного тіла почував якусь дрож, немов таємний ток магнетичний пролітав по його нервах.

— Ну, але щож буде з нашим закладом? — спитав він по хвили, коли обоє поруч ішли стежкою до дому.

— Щож, я виграла. — сказала пані.

— А я боюсь, що запросите у мене чого небудь такого, чого я не буду міг вам дати.

— О, не бійтесь, я не така ненаситна! Мою просьбу легко вам буде сповнити.

— Щож, коли так, то прошу, скажіть її пані.

— А сповните?

— Сли тільки буду міг.

— Е, як так, то я й казати не буду. Ніякого сли ту нема. Скажіть прямо: сповню, або не сповню. Тільки тоді скажу вам свою просьбу.

— Боюсь я, пані, так казати. Ануж не зможу сповнити, то що тоді?

— Овва! І тоді світу кінця не буде, ані гора на вас не завалиться, а тільки я пізнаю, що ви за чоловік, що за мужчина.

Тимчасом стемнювалося чим раз більше, стежка ставала чим раз вузкою. Щоб не зароситися, Борис пустив паню Магонську передом, а сам ішов позад неї. Дійшли до перелаза. Пані хотіла швидко через него перескочити, та зачепилася сукнею за сучок.

— Ой, ой, ой, — скричала вона, — пане Борисе, ратуйте, відчепіть мою сукню!

Борис прискочив, щоб ратувати сукню. Пані обома ногами стояла на перелазі, а сукня її зачеплена була з другого боку і піднялась вгору. Борис не міг не закріпити її повних, круглих литок в білих панчохах, тим більше, що сукня так якось туго завязала на сучку, що треба було кілька хвиль часу, щоб її відіп'яти.

— Ну, щож, догадуєтесь, о що я вас хочу просити? — сказала вона, коли йшли садком.

— Ні, пані.

— Ей, тай недогадливий же ви! — сказала вона, нетерпливо махнувши рукою.

— Щож я тому винен, пані? Я привик сам ясно говорити, то й від других тогож домагаюсь.

— Ну, так нехай вам буде, — почала вона і запялась. немов не могла зважитись, або не могла найти відповідного слова. Аж коли вийшли на ганок і стали на хвильку, щоб віддихнути ще раз свіжим, нічним повітром, пані Магонська нараз приступила до Бориса, обняла его за шию, міцно поцілувала в уста і прошептала:

— Дурнику! Того від тебе прошу, чого б властиво мужчина від женщины просити повинен. Розумієш?

І не ждучи відповіді вона ще раз поцілувала его і мов привид шмигнула до покою.

Підчас вечері була задумана, маломовна. На Бориса й очей не підводила, а більше розмовляла з батьком, кричачи ему до уха про те, як рибу ловили або про те, кілька сьогодні косили косарі і кілька їм заплачено. Після вечері відклонилась Борисові і пішла до кухні чи кудись там. Борис вийшов на ганок, поки Параска стелила ему. А коли стара пішла собі, лишивши лямпу, він довго ще ходив по сальонику з руками заложеними на плечі. Сон его не брався. Він міркував, що ему робити. Хоч і як сильний був его біль по страті Густі і жаль на єї поступоване, що найменше легкомисне, то все таки він зовсім ясно почував вірзду до тої кокетки і розпустниці, котра очевидно всіми способами старалась заманити его в свої сіті. Недавня постанова, щоб Густі на злість втопитись в обняття пані Магонської, видалась ему тепер при спокійнішій голові просто глупою. Се таке, як бесіда того чоловіка, що, мов, „моїй жінці на злість нехай мене бють!“ Ні, сего не буде! Він бачить перед собою інші, висші цілі життя і останесь їм вірний. Він не продасться в неволю за миску сочевиці.

— Значить, як найшвидше втікати з відси! — сказав він з твердою постановою і не думаючи навіть, що робить, упорядкував і звязав свій пакуночок, немов в тій самій хвили готовився вирушити в дорогу. Скінчивши сю роботу, став і всміхнувся.

— Здаєсь, що я спокійний, — сказав сам до себе, — а все таки роблю полусвідомо, мов в сні! — І почав роздягатися.

Пізно вже було. Повний місяць своїм круглим лицем заглядав прямо в вікна сальонику і скісною пасмугою свого сріблястого проміння освітив лице сплячого Бориса. Душно було ему, він лежав роскидавшись на чистій, білій постелі з полуотвореними губами. Важко, нерівно дихали груди, якісь непокійні рухи час від часу проходили по всім тілі, руки то піднімались крихітку, то знов безвладно опадали на подушку. Мабуть недобре щось сниться ему.

Коли в тім тихо-тихесенько відчиняються двері сальоника і мов привид сонний нечутно пливе-наближаєсь якась висока, біла постать. Війшла і стала при дверех, глядить на сплячого. Потім звільна нахилилась над ним, приклякла і взяла его за руку. Спачий стрепенувся і розкрив очі. Він очевидно не міг відразу отямитись, ворухнувся, сів і все ще не спускав широко витріщених очей з дивної появи, котра все ще держала его за руку. В кінці діткнувся єї другою рукою, раз і другий раз, немов не міг переконатися, чи се сон, чи ява.

— Ха, ха, ха! — тихо засміялась нічна поява, — ото лицар! Женщина назначує ему любовне звидане, а він спить!

Борис похолов увесь, — він пізнав голос Магонської.

— Пані, — скрикнув він приглушеним голосом. — ви що ту робите?

— А хібаж ви забули, що я виграла заклад? Мусите сповнити мою просьбу.

— Жартуєте, пані! Яку просьбу?

— Ха, ха, ха! От невиннятко, і не знає, яку просьбу! Ну, ну, не лякайтеся, я ж вас не вкушу! А так прийшла до вас, — лягайте, чого вралась? Побалакаємо, поцілуємось, тай годі.

І несподіваним, але сильним рухом руки вона торгнула покривало, котрим обгорнувся Борис, щоб і самій лягти поряд з ним. Але Борис не дустив покривала і сидів лицем до пані, опершись плечима о стіну.

— Ні, пані, — сказав він твердо, — сего не буде.

— Чого не буде?

— Того, чого вам хочеться. Яж вам казав, яка між нами перегорода.

— Дурниця! — сказала пані, — ми обоє живі, молоді, то що має між жертвець мішати! Дурниця, Борисе! Покинь церемонії! Боже мій, ти ти повинен міні дякувати, що я така добра для тебе, а ти —

— Я вам дякую за вашу добрість, але прийняти її не можу.

— Чому?

— Бо вас не люблю.

— Так?

Вона замовкла. Гнів і досада і розгорівшася пристрасть боролись в ній. Подражнена гордість жіноча пекла її душу. Не вже се можливе? Не вже цей хлопчина, молодий, повнокровний, може остоятись і тій дурці, може відіпхнути її! Їй нараз зробилося якось зимно-зимно, так що почала голосно сікти зубами. Чула, що щось підступає їй під горло, що в найближшій хвили готова або заплакати або кинутися на Бориса і видряпати ему очі. Зірвалась з постелі, випрямилась і з погордою глянула на Бориса.

— Так от як, не любиш мене, — сказала вона в кінці з притиском. — А як не любиш, то й знати не хочеш, так? Гарно! Щож, силувати тебе не буду, піду собі. Тільки одно тобі скажу, голубчику. Я знаю, ти мною погорджуєш, ти вважаєш мене зопсutoю, неморальною, Бог зна якою грішницею. Дурень ти! А я тобі скажу, що я таки більше варта від тої... тої ляльки, що тебе дурня причарувала. Що я ліпша від неї! Що я моральніша від неї. Я не криюсь з своєю любовою, з своєю пристрастю, але й не роблю з неї комедії, іграшки, як вона. А вона, — знаєш голубчику, вона погорджує тобою! Вона покористується твоєю любовою, як квіткою, як новою сукнею, але тепер ти їй не потрібний і вона кидає тебе на бік, як зужите дранте.

— Неправда! Брехня! — скрикнув Борис. — Ви не маєте права обкидати болотом тоту, котра миліша міні над усе в світі. Так, знайте се! Миліша над усе в світі!

— Щож, гратуюю, — з насміхом сказала пані, — а чи я маю право обкидати її болотом, се ви найліпше самі побачите з отсего листочка. Прощу!

І вона кинула ему на постіль маленький білий пакетик і щезла.

Після сеї нічної пригоди Борис не міг вже й ока зажмурити. До самого рана він перевертався на ліжку, а скоро тільки почало світати, встав, одягся тихенько, взяв свій пакунок і вийшов на ганок.

Густа мрака лежала над долиною. В дворі було ще зовсім тихо, ніхто не ворухився. Він пішов через подвірє, в садок, а там стежкою над потік, де вчора обое з панею Магонською ловили рибу. Було холодно, роса бризкала з під его ніг, але він не питав, спішив сквапно, не оглядаючись. Прийшовши над потік, визувся і перейшов его в бід. Відси вела польова стежка геть-геть поміж вівси на гору. За тою горою, як він довідався, було село, через котре йшов мурований гостинець. Тим гостинцем він надіявся за кілька день дістатися до батьківського дому.

Сонце вже добре піднялось на небі, коли він, втомлений, задиханий, голодний станув на вершку гори, на високій полонині. Пусто було довкола. Як тоді, в день его стрічі з Густею, густа мрака лежала в низу, закривала перед его очима всі ті місця, де він за кілька день так багато пережив і витерпів. І бачилось ему, що й усе пережите так само тоне, розпливається в мглі. На серці було якось легко, свobodно, немов і воно нараз отряслося з болючих споминів. Глянув в противний бік: в низу недалеко густою, темною стіною стояв ліс, а до него вела півперек полонини вузьенька, але добре втоптана стежечка.

— Ось міні й сказівка, — сказав сам до себе Борис. — Без широких замахів, але й без блуканини, прямо, хоч і вузькою стежечкою до цілі!

Сів на камени, щоб спочити хвилю, і аж тепер видобув з кішені той пакетик, що поночи кинула ему пані Магонська. На конверті стояло написано одно слово: Борисови. Борис затремтів, приглянувшись почеркови того письма, — се було письмо Густі. Ах, Магонська здурила его! Вона перехопила се письмо, вона обманом хотіла его задержати, обпутати в свої сіти! А Густя, Густя! Що вона пише ему? Не вже его підозріня мали б показатися справедливими? Не вже Магонська сказала правду? Але ні, не може бути! Коли б Густя погорджувала ним, то й не відписала б ему. Але все таки мусить же щось бути в тім письмі таке, на чім Магонська оперла свої закиди. Він держав в руці сей кусник білого паперу, сю розпечатану конверту, і не осмілювався заглянути до її нутра. Помимо всего, що лучилось, він чув, що любить Густю так, як нікого ще не любив в житю. А се письмо мало бути твердим, неоспоримим документом, котрий може або утвердити его любов, або знівечити її до самої основи. В кінці зважився, видобув з конверти маленький рожевий листок, розгорнув його і впився очима в дрібне, чепурненьке письмо, котрим він був покритий. Ось що писала Густя:

Шановний пане!

„Ви кажете, що все, все готові віддати, щоб дійти до посідання моєї руки. Признаюсь Вам, сего я від Вас не надіялася. Коли я полюбила Вас, то полюбила більш патріота і народовця, ніж мужчину. Тепер бачу, що Ви такої любови не стоїли. Що Ви поїхали туди, се болить мене задля Вас самих, але не гніває задля переступлення моєї волі. Моя воля нікому не закон, а Вам найменше. Ви просите мене о вияснене „темного діла“. Як я Вам его виясню, коли воно й для мене темне? Одно тільки скажу: хто любить, той не повинен за для яких небудь „темних діл“ допускатися нерозважних, компромітуючих кроків. Щоб Ви се зробили з якогось мусу, сему не вірю. Знаєте, що каже Лессінг!

Kein Mensch mussen, отже й Ви не мусіли. Ви просите, щоб я не відбирала Вам надії. Не вже ж я могла або думала се коли небудь робити? Тільки ж міні здається, що Ваші надії повинні поперед всего бути звернені на досягнене високих, народних цілей, а не осідати завчасно на дрібних, особистих цілях. Що я Вашою не можу бути, се на тепер моє особисте переконане, оперте на поважних причинах, котрих тут вияснювати не буду, котрих впрочім з написаного досі й самі можете легко догадатись. Стискаю Вашу руку

Густя

Борис сидів і очей не відривав від того письма. Єму зробилося разом так солодко і легко і встидно і важко. Письмо, в котрім Магонська бачила погорду, показалося єму таким повним ніжної любови і доброти і щирости. Він притулив до уст сю дорожочіну карточку і покривав її горячими поцілуями.

— Я не помиливсь, не помиливсь на тобі, зірко моя! — радувалось єго серце. — Ти стоїш любови і посвяченя і труду. А я, дурень, міг хоч на хвилю сумніватись о тобі! Але ні, від тепер не буду сумніватись. Від тепер єсть у мене зіронька, що не гасне і не схибляє з дороги. Я покажусь гідним тебе, досягну свою ціль! Наперед, Борисе, наперед! Тепер ти не сам на світі. Є серце, що разом з тобою бєсь до великих цілей, — не ошукай же єго надій!

І він встав, сильний відзисканою надією, свіжий і смілий. Легким кроком рушив він в дорогу, ясним оком розглядався довкола. Був немов новонароджений, мов дитина, котру все радує, все бавить і займає, бо був щасливий, бо те чисте, молоде щастя наповнювало серце аж по край і переливалось з серця на цілу природу, золотило кожду травку, таємними чарами обливало кожду деревину, змінювало свист коса і цвірінькане чирика в якусь чудову мелодію. Він ішов випрямлений в низ стежкою з своїм невеличким пакунком на плечах, підняв на стежці покинену вівчарями паличку і підпираючись нею щез в темнозеленій лісовій прогалині.

Пані Магонська тої ночі, вернувши від Бориса, також не могла заснути. Хвилева невдача єї замислу зовсім не придавила єї. Вона надіялась, що Густин лист добе Бориса і кине єго в єї рамена. Правда, нинішня невдача боліла її і ще дужше розпалювала єї жагу, але вона мусіла сказати собі, що поступила надто прудко, нахрапом, тимчасом коли в таких річах час найліпший помічник.

— Та ба, — зітхала вона, — як би то міні не так важко чекати! Як би то я не боялася, що єго у мене видруть! Колиб нині було удалось, я була б хоч через половину мала таку певність. Він чувся б зобовязаним і не відступив би так легко! Але шож, ще не страчене моє діло. Не вдалось тепер, то вдасться в четвер. Адже ж в н не залізний, — прийде така хвиля, що й він не встоїть. І вона почала обдумувати тисячні пляни та способи, комбінувала і обчислювала найменші дрібниці з тим чисто жіночим спритом, котрий уміє давно задуманий плян вивести мов якусь зовсім природну, а неждану злучайність.

Аж над раном важкий, неспокійний сон склепив єї повіки. Тай то здавалось їй, що спала лиш коротку хвилину, коли схопилась

перелякана. Їй снилось, що якась невидима рука годує її¹⁾ ячмінною половою, напихає їй повне горло, повні груди, дусить, тамує віддих, спиняє бите серця. Вона скрикнула і схопилась на рівні ноги, хитаючись мов п'яна. Комната крутилась перед її очима, всі предмети розпливались в червоні круглі плями. Кілька день уже її мучили такі страшні сни, а будило страшне бите серця і прилив крові до голови. Нараз мов наполохана якимсь невидимим страховищем вона кинулась, як стояла, до Борисової спальні. Треба було перейти батькову спальню, що zarazом служила й ідальнею, і середній, прихожий pokій. Батько спав, розкрившись. З якимсь обридженем вона кинула оком на его голі, висхлі мов скіпки ноги, на его волохаті груди, що звільна, важко піднимались при віддиху. В прихожім покою було пусто, двері до сальоника були підхилені. — Певно я не зачинила, виходячи в ночі відси — мигнуло їй крізь думку. Швидко заглянула до середини — Борисова постіль була пуста. Одеревіла на місці, але зараз же голосно сказала, щоб самій собі додати відваги:

— Певно встав і вийшов на двір.

Роздивлювалась далше по сальонику. Одежі Борисової не було, — ба глипнула на столичок — нема й пакунка! Пані Магонська скрикнула і впала на постелю, з котрої перед годиною встав Борис.

Ніхто не бачив, як вона впала, не чув, як вона скрикнула. А вона, впавши, не кричала більше, не кидалась, не плакала, — лежала спокійно. Аж за добру годину збудилась стара Параска і потюпала до паннунці. Дивно їй стало, що паннунця вже не спала і вийшла кудись. Хитаючи головою і шевелячи старечими посинілими губами, Параска пошкандибала до сальоника, щоб взяти Борисові чоботи вичистити.

— Мій Боже, — скрикнула вона, — а паннунця що ту роблять?

Але паннунця лежала недвижна, лицем в низ. Параска взяла її за рамя і здивувалася — рамя було холодне. Вона натужилася як мога, щоб обернути паннунцю горілиць, — і скрикнула з переляку. Лице паннунці було сине як боз, очі зайшли кровю, уста отворені, задубілі. Послідній крик на віки примерз до них. Вона вмерла, розбита апоплексією. Старого батька й не будили. Параска скликала кілька баб з села, обмили паннунцю і нарядили по своему в її покою. Старий Ремба, збудившись, випив як звичайно в ліжку снідане, встав, одягся при помочи Параски і аж тоді, заглянувши крізь двері до покою доньки, побачив, що сталося. Він довго стояв на місці, мов остовпілий, а в кінці, всміхаючись ідіотично, підійшов до доньки, взяв її за руку і сказав:

— Ще сім раз могла замуж вийти, а вона взяла тай умерла!

1) В рукоп. йій.

Б ТЕНЕТА

ТРИВОГА

У небі чорному огнено
Ми путь накреслили нову.
О, серце, юне і шалене
Кого покличу, позову?

Ні, мало, мало... Треба знову
Наслати голод і чуму...
Пожежи, холод... крові! крові!
І революції самум.

Тривожить сні одна тривога,
Не знаю інших, не шукав,—
Це—днів червоних перемога,
Це—буйне золото заграва...

.....

А може справді роки дурять?
Люблю, любитиму й любив,
Коли б не знав, що будуть бурі,
То може б голову розбив.

О, гніве мій! Слова—не кулі!
Не так сказав би декому...
Та знаю, знаю не обдурить
Майбутнє сонячних комун...

.....

О, ні! Ми зрушим дні байдужі...
В нові міхи, нове вино...
Мій класе, зоряний і дужий
В майбутнє радісне вікно.

Міцним прокинувся завтра рано,
Одне ховаючи знання...
Вітаю наш ясний світанок
Як перший крок нового дня!

ВАЛЕРІАН ПОЛІЩУК

ПОДИХ СТИХІЙ

1. ПЕРЕМОГА

*Йоганнесу Бехеру —
борцеві й спільникові*

Кривулькою вогневою,
Мов біг електро - іскри,
Чи захололим рухом блискавки німої,
Зажеврівся од схованого сонця
Край невидимої в заграві хмари.
Півні, мабуть, із переляку
Так переконуюче вкрик співають
Привіт до сяйва смілих парусів.
Рішучий світла льот
Розворушив,
Поруйнував туманів купи,
Що нагромадились на морі вдалині.
Ускочив Геліоса бик в перловий купіль —
І бризки піняві вогнями йдуть
На бездоганний моря путь,
Що стелиться під Аю - даг зеленосірим горем.
В жалю зітхає море
І не знає міри,
Щоб поховати власний, ранній біль,
Бо хвилі плещуть звідусіль
На смілі сонячні заміри.
Та надарма!
Благання з днів старої віри
Не підіймуть вже ночі голосів.
Співає сяйво перемогу,
Простлавши з полум'я дорогу,
Од нас у дальній, зрілий край
Через непевний моря плай.

2. СХІДНІЙ РАНОК

Легким зітханням
Підвелась заграва.
Ранок прозорими крильми сходу
В небі, що поблякло чернушковим цвітом, —
В замутненій блакиті, —
Золотистий пил розвіяв.

Він смілим рухом із-за гір
На струнну павутину схованого сонця
Розкидані туману клапті ниже.
Вже сонце десь лаштується на вихід
Із тихих зоряних покоїв,
І звуки перші подає
Протяжним співом труб світляних.
Як заспана татарка молода
Сідає на постелю моря
Зоря чорнява,
І пучками рожевими хмарок
Примхливо так — он протирає очка.
А ніготки її кругленькі,
Накрашені червоно наче Байрам,
Що ранії черешні
Солодким соком сяють.
Пружава сила піднялась —
Спалахло сонце
Пристрастю яркою,
Розкинуло сорочку
Одвертою рукою, —
І тільки води грайний блиск
Од його ніг несуть прибоєм,
Та світляна багряна в'язь
Спадає з тіла молодої.

3. ГРА ВАЛІВ

Човни сполохані в затоці б'ються,
Злітаючи в яри з горбів бурхливих хвиль —
І вже горби ті сунуться на берег,
Уже каміння здвигують у гromі.
Од того шкляннії Гальгамбри піни
Перебудовуються на ясні хороми
Побитих брязком кришталів.
Тут сонце ложить світлий перелив
Своїх широких ласк і теплих брів.
Будови водяні все падають донизу,
То знов здимаються в зелених перегонах моря,
Лютують сказом і киплять.
І кожна приголомшена їх пядь
Здвигає буруни, і хляне у знемозі...
На млистій водяній дорозі
Прозора райдуга по гребінях стриба,
Немов прив'язана до огера раба
Красою осіянною волочиться по кручах,
І рок її несе
Сліпий та неминучий —
Куди? — не знає сам, — проте несе.
Йї страх заповнив глиб очей,

І затопив їх береги біль, —
Нема рятунку: де не глянь —
Скрізь безоглядно мчить погибіль.
Летить, ступаючи по плюскоті прелютій вал,
Підривом підлітає в небо сине,
Наскочивши на гострий опір скель;
Склепіння водяні повітрям розриває,
Аж у задиханих завоях
Злітають дуті бомбляхи води,
Що, падаючи, лопаються в пил космічний —
Він все заповнив наче гул.
Як сизі привиди стовпи блукають
Тієї матової пилюги.
І розкотившись, кожен вал
Зівне, рознявши пащу піни,
Як вісткою з безодень світу
Водяним холодом дихне,
Солоний запах у вихорцях закружить,
І в гальці градом закипить.
Так сонячній сили дужі,
Перетопившись тиском вітровим,
Аж тут відгомоном потужнім
Здіймають сизий, мокрий дим.

4. М'ЯЗИ ВОДИ

Немов тугії м'язи
Переливаються під шкірою води —
Проходять хвилі вкриті ряботинням.
Мов велетенські м'язи,
Що надимаються і ходять
Під шкірою поверхні водяної,
Знімаючи широкі хвилі м'яким ритмом,
Аж шкіра водяна
Все рухається й ходить
Повільно і спокійно
У тій безмежній праці, —
Так без натуги грає море,
Щоб там на березі
Могутнім хльоском
Зривати скелі піною яркою
І кидати під ноги в грайний лоскіт
Хваткою з розмахом рукою.

5. ІСКРИ МОРЯ

В барханнім полі зрілий місяць
Стоїть і снить холодний сон.
Вода безмежним віялом світляним
Так сміливо одкреслює од ночі довгий обрій,

А звідти йде до мене сяйний сектор,
Врізається під ноги в самий беріг,
І тут хлюпошеться у хвилях з баговінням.
Далі між каменем, дивись,
В смоляній темноті води морської
Спалахують великі іскри
Швидким і хаотичним строем,
Немов зо дна вискакують проривом.
Все більша й летється злотна злива,
Аж поки сніп падучий
Яблук огневих
Не бризне в утлий берег з хвилі, —
Тоді новий посипле вилив
По рябятинні сяйний круг.

6. ЗВУКИ ПРИБОЮ

Вали чергують мутне божевілля
Звуками ріжними в гальці і гравію,
Свистом, шипінням і цукряним гамором:
Як осінній вітер в ковилі,
Як юга в телефонних дротах,
Мов сотні решет підсівають ячмінь,
Мов град по блясі, вихорем оддертій.
Фиркає вал, ухопивши повітря,
Мордою в піні скажено лютує,
Землю рогами дере.
Білу рошину млинців
Розливає море по пляжу —
Гнівню шкварчить його сковородка масна.
Звуки галопом несе аж під парк
Тяжкий рокот прибою.
Дерева одбивають луною
Попелясті жмути того шуму.
Їх говірка сипко у листі лящить,
Наче вітер розбуркує шелест, —
А тополя й листком не чечеркне.
Безупинно на беріг ідуть буруни,
Спотикаються вали на задиханий поспіх.
Піна біла сміється й рида.
Все гуде та рокоче їх дика гряда
І далеко по гальці
Розстеля білу постіль.

7. МОЖЛИВОСТІ

Ходило тихе море, як любов північна.
Блакитно-вогкий перелив
Гуляв в налятому до краю небокраю.
Лише на заході рожевий тум-туман,

Як м'яккі мрії, рівся над чолом.
Підносив опар невловимі крила,
Немов зітхання без причин,
І никнув спогадів димочком фіялковим:
Де народився — там спочив.
У забутті напів-шелесне хвиля,
І знову море синій спокій п'є.
А в далину замрілу моторовий човен,
Як білая крупинка
На тім безмежно-синім тлі,
Пограв перловим туркотом бензину,
— Що рівная струна — під самий небокрай;
І раптом вривався в гущавину туману
І згинув білий там.
І тільки звукові хлопушки
Ще довго рвалися, стихаючи ритмично,
В його легенькій таїні.
Ізникнув, як примара, білий човен.
А скелі сонце розпікає
А скелі тоскний тиск тепла
Назад у небо одпірають груддю,
Аж знемагають сонні їх рельєфи
У шелевінні льоннім хвиль.
Та ось розгойдується з павзами одкотів
Блакитно-шкляний водний плай, —
І вже вали повільно грають.
Ось гомін збільшує їх міць,
І вже розкочений летить
Та розбиває зелень чола
Громохкий вал, що пада ниць.
Гуркоче гравій гнів навколо —
Камінні жорна крутить млин.
Склоняється молочним чубом піна
Під саме черево тих скель,
А потім гопки скаче
По них ізверху бігом.
Бурун бере даниною покору
З уламків каменю і скель.
Гарячі скелі, скупані водою,
Димляться парою, немов горять.
Іх дим покірною ходою
Пішов під мертвий, кипарисний ряд,
Що став на варті до спокою,
Де сухо коники бренять.

8. НІЧ НА МОРІ

Світлячком пароплав поблукав
По пучині туманного моря,
Мов свідомості ясний огник
У могутній задусі наркозу.

Тиха ніч наточила імлі
І вагітна сльозами замовкла —
Ані шерхне ні голос, ні сплеск
На полянах німої пустелі.

Як хотілося б тоскну імлу
Світлячком свого серця пролізти,
Щоб хоч згадку любови лишить
Серед хлюпкого людського моря!

О, повстанча сило моя,
Ти живишся вогнями любови!
Мое слово, що й смертю грозить, —
За людське майбуття боліє.